

HÜMANİZMİN SINIRINDA: PICO'NUN “YERSİZ” İNSANINA HEIDEGGER'İN *DASEIN*'İ “YURT” OLABİLİR Mİ?

Ulaş BİLGE*

ÖZ

Bu makale, Giovanni Pico della Mirandola'nın düşüncelerinin Varoluşçulukla ve dolayısıyla modern dönemin düşünme biçimiyle olan derin bağlarını göstermeyi hedeflemektedir. Bunun için Sartre ve Heidegger bağlamında, Hümanizm içindeki tartışmalar ele alınmakta ve söz konusu görüşlerin Pico felsefesiyle kıyası yapılmaktadır. Bu kıyas gerek Pico için gerekse Sartre ve Heidegger için önemli pozisyonlara sahip olan Hümanizm, insan onuru (dignitas) ve doğadaki yersizlik (ya da yurtsuzluk) gibi kavramlar üzerinden yapılmaktadır. Böylesi bir bakış üç önemli yolu açması bakımından önemlidir. Birincisi, Pico'nun çağlar öncesinde inşa etmiş olduğu insan (ve onunla ilgili olarak varlık ve yaşam) hakkındaki görüşlerini bir çerçeve içinde sunmak. İkincisi, Sartre'ın ve Heidegger'in Hümanizm üzerine olan düşüncelerini Pico aracılığıyla yeniden bir okumanın olanağını göstermek. Üçüncüsü ise dignitas kavramını Pico Felsefesi bağlamında yeniden gündeme getirmek. Söz konusu meselelerin incelenmesi Pico'nun “yersiz” insanına Heidegger'in *Dasein*'ıyla bir “yurt” bulunması olanağını göz önüne aldığı için önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Pico, Heidegger, Sarte, Hümanizm, Özgürlük, Dignitas

ON THE EDGE OF HUMANISM: CAN HEIDEGGER'S *DASEIN* BE “HOME” FOR PICO'S “PLACELESS” HUMAN?

ABSTRACT

This article aims to show the traditional and essential relationship between philosophy of Pico and some ideas of Sartre and Heidegger which they have constituted with an existentialist perspective. For this, firstly, it analyses the discussions in Humanism about Existentialism which Sartre and Heidegger have argued. Secondly, it shows how to make a comparison between Pico and Heidegger through Sartre's ideas about Existentialism and Humanism. This comparison is made by considering three important concepts: Humanism, dignity and homelessness in the Nature. This helps us to create a new reading on the relation between Heidegger and Sartre, subsequently Humanism and Existentialism by calling Pico into the discussion. Thus, the purpose of this article is to trace potential answers for this question: Can Heidegger's *Dasein* be “home” for the Pico's “placeless” human?

Key Words: Pico, Heidegger, Sarte, Humanism, Freedom, Dignitas

* Ankara Üniversitesi Felsefe (Sistemik Felsefe ve Mantık) Bölümü Araştırma Görevlisi. ubilge@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0273-6754.

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)

2021 Bahar, sayı: 31, ss.: 591-612

Makalenin geliş tarihi: 22.02.2021

Makalenin kabul tarihi: 22.03.2021

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf>

FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)

Spring 2021, issue: 31, pp.: 591-612

Submission Date: 22 February 2021

Approval Date: 22 March 2021

ISSN 2618-5784

*Tanrı'ya, İnsan'ı ve İlk Madde'yi inceleyen bilgi ayındır.
Her kim ki bunlardan birisine sahip olur,
diğerlerine de sahip olacaktır
(Pico, Conclusiones Nongentae; 3>52)*

Giriş

Giovanni Pico della Mirandola vita e dottrina adlı çalışmasında Eugenio Garin 15. yüzyıl filozofu Pico'yu, Sartre'ın *Varoluşçuluk bir Hümanizmdir* adlı eserinde belirlediği sınırlar içindeki Varoluşçuluğun en eski "temsilcisi" olarak konumlandırır.¹ Ona göre Sartre'ın ifade ettiği biçimiyle "Hümanizm olarak görülen Varoluşçuluğun" asıl temelleri Pico'nun *Oratio de hominis dignitate*² adlı eserindedir. Böylesi bir sav en az üç anlamda önemlidir: Birincisi, bu sav sayesinde Pico'nun görüşlerini daha geniş bir perspektiften okumanın yolu açılmaktadır; ki, bu ilk defa Pico tarafından tartışma konusu edinilen *dignitas* (insan onuru) ile insan özgürlüğü arasındaki metafizik bağlantının nasıl oluştuğunu göstermesi açısından önemlidir. İkincisi, böyle bir bakış sayesinde Rönesans Felsefesine ve hümanist bakışına farklı ve daha kapsamlı bir yaklaşım geliştirilebilmektedir. Bu, Rönesans'taki hümanist anlayışın, sanılanın aksine (Kristeller veya Copenhaver gibi Rönesans uzmanlarının varsayımlarının aksine) çok daha etraflı ve felsefi bakışı içerdiğini göstermesi anlamında önemlidir. Üçüncü olarak ise, bu iddia sayesinde Pico'nun modern düşünme biçiminin bir ürünü olarak bilinegelen Varoluşçuluk Felsefesini çok önceden müjdelediğinin, dolayısıyla insan ve insana dair konuların söz konusu dönemde kapsamlı bir şekilde incelendiğini kanıtlamaktadır. Bu makale (Pico ve Sartre arasında görülmüş olan ilişkiyi kabul etmek suretiyle), Pico ile Heidegger arasında bir kıyaslamının yapılabileceğini, şayet yapılabiliyorsa da hangi yolla yapılabileceğini araştırma problemi olarak merkezine almaktadır. Böylesi bir araştırma biçimi; a) Felsefe Tarihi içinde bir dönüm noktası olarak durduğu söylenebilen ancak hakkında yeteri kadar çalışma yapılmadığını düşündüğüm Pico felsefesinin daha iyi anlaşılmasının olanağını barındırmaktadır. b) Varoluşçuluk ile Hümanizm genel temaları içinde tartışma konusu edilen bazı kavramlara (*dignitas*, *insan*, *özgürlük* gibi) dair daha farklı bir noktadan yaklaşabilmenin yolunu açmaktadır.

Pico'nun inşa etmiş olduğu felsefi bakış kendi dönemi içinde eşsizdir ve etkisi de yalnızca kendi dönemine değildir. Söz gelimi Varoluşçuluk düşüncesini

¹ Brain, P. Copenhaver, *Magic and Dignity of Man: Pico della Mirandola and His Oratio in Modern Memory*, Harvard University Press, United States, 2019, s. 152-154.

² Orijinal adı *Oratio ad laudes philosophiae* (Felsefe Övgüsüne Söylev) olan ancak Pico'nun ölümünden on yıl sonra Almanya'da *Oratio de hominis dignitate* (İnsanın Değeri Üzerine Söylev) olarak basılan kitabın son hali herkesçe kabul edilmiştir. Bu makalede, Levent Özşar'ın 2013 yılında *İnsanın Değeri Üzerine Söylev - Ya da Rönesansın Manifestosu* başlığıyla Biblos yayınlarından çıkan çevirisinden de faydalandım. Metnin devamında kitabın adı *Söylev* biçiminde kısaltılarak kullanılmıştır.

çağlar öncesinden haber vermektedir. Bunun daha iyi anlaşılabilmesi için hem Sartre'ın Hümanizm anlayışında vurguladığı noktalardan bazılarını mercek altına almak hem de Pico'nun hümanist bakışının³ nasıl olduğunun, hangi kavramlar aracılığıyla tartışma yürüttüğüne bakmak gerekmektedir. Böylece Pico ve Sartre arasında kurulabilecek bir ilişkinin nerden ve nasıl kurulabildiği gösterilebilir. İşte böylesi bir ilişki gösterildikten sonra⁴ Pico ve Heidegger arasında bir kıyaslama yapıp yapılamayacağına bakılabilir. Dolayısıyla bu makalede, ilkin genel hatlarıyla Pico felsefesinin, Sartre'la uyum gösterdiği noktalar ele alınmakta; daha sonra Sartre ve Heidegger'in belli düşünceleri Pico felsefesi bağlamında tartışılmakta ve nihayetinde ortaklaşabildikleri bir noktanın olup olamayacağını araştırılmaktadır.

Pico'nun insanı, metafizik bir bakışla tüm her şeyin merkezine, merkezsiz ve belirlenmemiş bir "yere" sahip olarak yerleştirdiği *Söylev*'indeki şu cümleleri Varoluşçuluk düşüncesinin ön gördüğü yer olarak okunabilir;

Ey Adam! Biz sana ne hazır bir yüz ne de özgün doğuştan gelen bir özellik verdik, kendi yerini, biçimini, yeteneklerini kendin seçesin, onları kendi yargın, kendi kararınla edinebilesin. Bütün öteki yaratıkların doğası bizim koyduğumuz yasalarla belirlenip sınırlanmıştır. Oysa senin önünde böyle sınırlamalar yok, kendi yüzünün çizgilerini sana koruma görevi verdiğimiz özgür isteğinle çizebilirsin. Seni dünyanın tam ortasına koyduk, baktığın yerden dünyadaki her şeyi daha kolay görebilesin diye. Seni ne yersel ne göksel; ne ölümlü ne de ölümsüz olarak yarattık; özgür, olağandışı bir yontucu gibi kendini, kendi seçiminle biçimleyebilesin diye. Aşağıya, yaşamın kaba biçimine inmek de Tanrısal yaşam sürenlerin düzenine çıkmak da senin elinde.⁵

Pico'nun insan tasarımı (elbette doğa ve evren tasarımıyla bağlantılı ve bütünlüklü bir şekilde) kesin bir özgürlüğe sahip olan bir "yaratık" fikrini içinde barındırır. Pico, belirlenmiş ve sınırlanmış bir öze (*essence*) sahip olmayan insanın kendi özünü, bunun da ötesinde "şeklini, formunu ve biçimini" belirleyebildiğini⁶ ifade eder. Pico'yla beraber insan, kendi özgür seçimleri ve

³ Ne Pico ne de 15. yüzyılın herhangi bir düşünürü kendini hümanist olarak adlandırmaz. Zira Hümanizm kavramı 19. yüzyılın başında üretilmiştir.

⁴ Heidegger, Sartre okuması üzerinden bir Hümanizm ve Varoluşçuluk eleştirisi yaptığı için bu makale Sartre'ı Pico'dan Heidegger'e giden yoldaki "köprü" olarak konumlandırmaktadır.

⁵ Giovanni della Mirandola Pico, *İnsanın Değeri Üzerine Söylev ya da Rönesansın Manifestosu*, çev. Levent Özşar, Biblos Kitabevi, Ankara, 2013, s. 19-20.

⁶ Pelagia Goulimari, *Literary Criticism and Theory -From Plato to Postcolonialism*, Routledge-Taylor&Francis Group, London, 2015, s. 62-63.

kendi *öz gücü* sayesinde, yani bir anlamda kendi *varoluşu* aracılığıyla "yaşam içinde" kendisini yaratabilme potansiyeline sahip olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda Pico'nun söz konusu görüşleri, varoluşun özden önce geldiği şeklindeki Sartreci yaklaşımın kaynağını bulduğu kökenin ifadesi olarak okunabilir. Zira Sartre için insan ilkin var olmakta, dünyada somutlaşmakta; öte yandan kendi kendisine rastlamakta ve ancak bundan sonra kendi kendisini tanımlamaktadır.⁷ Dolayısıyla insan *varolma* (*existence*) içine fırlatıldıktan sonra kendi kendisini ne yapacaksa o olmakta ve elbette bundan başka bir şey de olmamaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Pico'nun asıl olarak sahip olduğu düşünce de budur. Dolayısıyla Pico ile Sartre arasında benzer olduğu varsayılabilir düşüncelerin olduğu söylenebilmektedir. Böylesi bir bakış Pico felsefesinin modern düşünme tarzını hangi noktalardan etkilediğini gösterebilme olanağını içinde taşımaktadır. Benzerlikler gösterildikten sonra iki düşünürün neden tam anlamıyla uyuşmadıkları ve uyuşamayacakları ele alınabilir. Bu noktadan yola çıkmak suretiyle de Pico felsefesinin Sartre'dan ziyade Heidegger'le kıyasının yolu açılmaktadır. Heidegger ile Pico arasında yapılabilecek olan bir kıyaslama şu soru üzerinden şekillenmektedir: İnsan, insanlığını nereden kurar ya da elde eder? Bu soru, Heidegger ve Sartre arasında Hümanizm hakkında sürmüş olan tartışmayı içerirken, Picocu bir yaklaşımın göz önüne alınabilmesinin de olanağını açmaktadır. Bu soruya verilen cevabın "benzerliği" Heidegger ile Pico arasında bir tartışmanın yolunu açmaktadır. Bu makalede, söz konusu soruya üç önemli kavram (Hümanizm, insan onuru (*dignitas*) ve yurtsuzluk) üzerinden cevap aranmaktadır. Böylesi bir inceleme; Pico'nun görüşlerini Heidegger'in düşünceleriyle (özellikle *Hümanizm Üzerine Mektuplar* adlı eserdeki düşünceler) karşılaştırarak gerek Sartreci hümanist yaklaşımı gerekse modern dönem Varoluşçuluğun bazı kavramlarını serimlemenin bir başka yolunu göstermektedir. Bu yüzden yukarıda da ifade edildiği gibi söz konusu karşılaştırmanın içeriğine bakılmadan önce üç düşünürün Hümanizm içinde insana dair yürüttükleri tartışmalara bakmak gerekmektedir.⁸

Merkezsiz-Merkez Olarak "Yersiz" İnsan

Pico felsefesinin Varoluşçulukla kıyaslanabilmesi olanağı onun, insanı inceleme biçiminden doğru yapılabilir. Pico'da insan *özünün* "belirlenmemiş" olarak tasarlanması ya da sahip olduğu yetiler sayesinde neye

⁷ Jean, P. Sartre, *Existentialism Is a Humanism*, çev. Carol Macomber, Yale University Press, London, 2007, s. 22.

⁸ Bu makalenin her bölümünde Pico, Sartre ve Heidegger'in söz konusu meseleler hakkındaki görüşleri bir arada verilmiştir. Böylesi bir anlatım biçiminin seçilmesinin ana nedeni Pico felsefesinin Sartreci ve Heideggerci düşüncelerle kıyaslanabilir olduğunu gösterebilmektir.

evrilebileceğine, dönüşebileceğine karar verme özgürlüğüne sahip olması bu olanağın temelinde yer almaktadır. Bunun da ötesinde, Rönesans Felsefesi içinde *dignitas*'ı en yüce noktaya yerleştirerek⁹ tartışması sayesinde Pico'nun modern dönem varoluşçu düşünceyle kıyası yapılabilmektedir.

Pico için insan, "yaratılmış doğa" içinde en son ve en önemli (en kutsal) öğedir. O, bütün yaratılış modelleri tükendiğinde¹⁰ varlığa geldiği için tüm varlık hiyerarşisini anlayan, anlam yükleyen, değerini bilen, yorumlayan tek varolandır. Bu anlamda o, kendi yapıp etmesini takip edebilen tek varlıktır ve kendi yaratıcı güçlerinin hepsini kuşatan bir eylemde bulunabilmektedir.¹¹ İlk defa Pico'yla beraber insan, kesin bir *seçme özgürlüğüne (libertas judicii)* sahip varlık olarak tasarlanmaktadır. O, her şeyin tohumlarını kendinde taşır.¹² Sahip olduğu bu sınırsız tohum kümesinden istediğini seçip besleyebilme ve o "şey" olabilme olanağına sahiptir. Bu özelliğiyle insan, Varlıkla (ya da Tanrıyla) eş olabilme gücünü de içinde taşımaktadır. Öte yandan insan, yalnızca kendisinden sorumludur, çünkü o artık dünyadadır. Bu yolla Pico, insan özgürlüğüne dair özgün fikrinin içeriğini insanın sahip olduğu sorumluluk ve Ödevle¹³ belirlemektedir.

İnsan "belirlenmemiş imgedir" ve dünyada herhangi bir "yerde" değildir. İlk bakışta, "dünya (ya da evren) içinde belli bir yere sahip olmama" negatif bir anlama sahipmiş gibi görünse bile aslında ayrıcalıklı bir pozisyona işaret eder. Bu pozisyon kesinkes bir özgürlüğe sahip olma ve sorumluluk alabilme pozisyonudur. Elbette bahsedilen özgürlük doğa determinizmine ya da belirlenmiş doğaya karşıt değildir. Söz konusu *yersizlik* (sözgelimi ne yersel ne göksel oluşu) insanın canlı ve cansız diğer tüm varlıklardan ayırıcı özelliği

⁹ Copenhaver, *Magic and Dignity of Man*, s. 153.

¹⁰ Giorgio Agamben, *Açıklık insan ve hayvan*, çev. Meryem Mine Çilingiroğlu, YKY, İstanbul, s.35

¹¹ Ernst Cassirer, *the Individual and the Cosmos in Renaissance Philosophy* çev. Mario Domandi, Dover Publications, INC, New York, s. 84.

¹² "Tohumları içinde taşımak" demek herhangi bir şekilde "önceden belirlenmiş, doğası kurgulanmış" bir insan modeli demek değildir. Öte yandan "her şeyin" şeklindeki ifadeden anlaşılacak şudur: tüm evren, tüm dünyalar, tüm varolanlar, varlığın kendisi (yani İyi, Bir, Tanrı), bilinen ve bilinmeyen her şey.

¹³ Pico'nun açıkça belirttiği bu Ödev anlayışı Kant'ın bahsetmiş olduğu ödevle kesinkes uyumaktadır, hatta Kant'ı önelemektedir. Pico'ya göre insan, tüm gerçekliği (kutsal olanın hakikati de dahil olmak üzere) kendinde ve kendisinde yansıtır (*reflect*) ve insan istenci herhangi bir dizginden veya zincirden tamamen bağımsızdır. Öte yandan Pico'ya göre insan kendi kendisini yaratır. Bu iddia modern olmasının yanı sıra insanın otonom yapısı şeklindeki Hümanizm iddiasının da öncüsüdür. Pico'nun bu düşüncesi, Kant'ın "insan kendi kendisinin ahlaki imperatifini, yani ödevini inşa eder şeklindeki savının öncüsüdür. Bkz. Venter, J J., "Human Dignity" as "Rationality" – the Development of a Conception, the Origins of Life the Origins of the Existential Sharing-in-Life, *Analecte Husserliana the Yearbook of Phenomenological Research* Vol. LXVII, ed. Anna-Teresa Tymieniecka, the World Institute Phenomenology Institute, Springer-Science+Business Media, B.V., 2000, syf. 111-143.

olması bakımından ve daha da önemlisi bir özgürlüğe sahip olması bakımından negatif değildir. O, bu özelliğiyle merkezsiz-merkez olmasına karşın "dünyalar arasındaki bağlantı halkasıdır".¹⁴ Bu, insanın sahip olduğu -neredeyse- sınırsız potansiyelin metafizik bir ifadesidir.¹⁵ Pico'nun insanı, dünya içinde olmasına rağmen "yersizdir" (bu makalenin diliyle "yurtsuzdur"). Belirlenmemiş bir "merkezde" olmasına rağmen "merkezsiz-merkezdir". Öte yandan kendi eylemleri aracılığıyla kendini yaratmaktadır, yani olmaktadır.¹⁶ Bu yüzden Pico, insan hakkında yürüttüğü tartışmaları her zaman Varlık (*ens*) ve Bir (*unum*)¹⁷ kavramları aracılığıyla gündemine almaktadır. İnsan, hakikatin peşindedir ve sürekli bir çabayla ona ulaşma amacındadır. Dolayısıyla onun hem kendisiyle hem de dünyayla kurmuş olduğu her ilişki söz konusu hakikat, yani *Varlık* dolayımında gerçekleşmektedir. Genel bir anlamda söylenecekse, insan önüne koymuş olduğu hedefler bağlamında kendini ve dünyayı yaratır. Bu yaratım başı boş bir hareketi içermediği gibi varılmaya çalışılan bir hedefin ifadesidir:

(...) bu tohumlar, onlara bakan insanlarda gelişip meyve verecektir. Bitkisel tohumlara bakarsa, o bir bitki olacaktır. Duyusal tohumlara bakarsa, hayvansı olacaktır. Ussal tohumlara bakarsa göksel bir hayvan olacaktır. Ansal tohumlara bakarsa bir melek ya da tanrının oğlu olacaktır.¹⁸

Pico'ya göre insandan talep edilen (yine de insanın kendisine kalmış bir seçim olarak) elbette "ansal tohumlara" bakmak ve ona göre "olmaktır".¹⁹ Aslında denebilir ki bu nokta Pico'yu Sartre'dan ziyade Heidegger'le yakınlaştırmaktadır. Çünkü Heidegger, *Mektuplar*'da açık bir biçimde Varlığın Talebini duyan²⁰; metafiziğin dayatmalarından kurtulmuş ve Varlığın

¹⁴ Giovanni della Mirandola Pico, *Heptaplus de septiformi sex dierum Geneseos enarratione*, s. 135-137.

¹⁵ Muhtemelen böylesi olumlu bir anlama sahip olduğu için Giorgio Agamben, Pico'nun "bukalemun" olarak betimlediği insanın "sınıfsız" olduğunu belirtir. Marx'ın bir bakış açısından Agamben'in söz konusu belirlenimi yerindedir, ancak genel hatlarıyla Pico felsefesine bakıldığında eksik olduğu söylenebilir. Zira, daha sonra değinileceği üzere, insanın *dignitas*'ı (onuru) tartışmaya açıldığı zaman Pico "insanın insanlığını bulması" meselesini başka bir noktadan kurduğu görülmektedir. Sözgelimi Heidegger'in aktardığı üzere; Marx'ın vurguladığı şekliyle (ve hatta Sartre'in de katılacağı üzere) "insanın (homo) insanlığını (humanitas) toplumda görmesi" şeklindeki yaklaşımdan ziyade Pico, *Varlık* (*ens*) ve *Bir* (*unum*) kavramlarıyla meseleye yaklaşmaktadır.

¹⁶ Ernst Cassirer, *The Individual and the Cosmos*, s. 82-84.

¹⁷ Pico felsefesi içinde Varlık ve Bir (hatta Tanrı ve İyi) bir ve aynı anlamda kullanılır. Bunlar ancak düşüncede farklıdır. Bu konu metnin ileriki kısımlarında tartışılmıştır.

¹⁸ Pico, *Söylev*, s.23.

¹⁹ Dolayısıyla Pico için, Agamben'in iddia ettiği şekilde bu aktivitelerinin içinde topluma ya da insanlığa bakarak bir "sınıf" arayışından daha önemli bir arayış söz konusudur.

²⁰ Martin Heidegger, *Hümanizm Üzerine*, çev. Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, s.11.

Unutulmuşluğunda sıkışıp kalmamış bir bakışla *essentia* (öz) ile *existentia*'yı (varoluş) düşünmeyi salık vermektedir.²¹

Pico, insanı, onun değerini ve "seçme" özgürlüğünü, *düşünme, isteme, inanma, bilme* gibi kavramlar bağlamında ve felsefenin asıl sınırları içinde ele almaktadır.²² Ona göre insan hiçbir kısıtlama altında kalmadan kendi özgür seçimine sahip olması sayesinde mevcut dünyalar arasında sanki ayrı bir dünya oluşturarak var olan tek canlıdır. Bu anlamda kendi düşüncelerini *Pax Philosophia* içinde *Philosophia Nova* olarak bir *concordia* (uyum) ilkesi bağlamında ifade eden Pico'nun düşünceleri hem kendi çağının ötesinde bir tarzı içermektedir hem de modern insan tasarımının ilk habercisidir.²³

Pico'nun bu bakışı birçok alanı ve farklı inceleme tarzlarını içinde barındıran bir zenginliğe sahiptir. İşte tüm bu çeşitliliğin ana bağlantı noktası insan ve özgürlüktür. Bu anlamda Pico felsefesi ile Sartre'in Hümanizm ve Varoluşçuluk anlayışı, öte taraftan ise Heidegger'in Hümanizm ve Varlık anlayışını karşılaştırabilmenin yolu açılmaktadır. Böylesi bir bakış her üç düşünür arasında "ortak noktaların" var olduğu şeklindeki iddianın temelini güçlendirmektedir. Bunu, Sartre ile Pico arasındaki benzerliğin ötesinde Heidegger ile Pico arasında bulunabilecek benzerliklerin olabildiğini ispatlama amacıyla yapmak da yeni bir okuma olanağı sunmaktadır. Bu anlamda şimdi genel bir gözle Sartre ve Heidegger'in Hümanizm ve insan hakkındaki düşüncelerine bakılabilir.

Özgürlük ve Mevcudiyet Felsefeleri

Varoluşçuluğu bir özgürlük felsefesi²⁴ olarak gören Sartre, *Varoluşçuluk Bir Hümanizmdir* adlı eserinde her iki konuya nasıl eğilim gösterdiğini açıkça

²¹ Bu tartışma metnin ileriki kısımlarında detaylıca tartışıldığı için bu kısımda daha fazla detaylandırılmamıştır.

²² Söz konusu meseleler hakkında Pico'dan önce (insan değeri ve evrendeki yeri hakkında) yazılmış eserlerle karşılaşabiliriz. Bunlardan biri Gianozzo Manetti tarafından 1452'de (Papa Innocent'in *İnsanın Sefaleti* adlı çalışmasına emsal olarak) yazılan *De dignitate et excellentia hominis*'tir. Bu eserde insana dair Stoacı bakış hakimdir. Öte yandan Marsilio Ficino'nun *Theologia Platonica* adlı eseri de söz konusu meseleye önemli bir bölüm ayırmasından ötürü bu kategoride yer alabilir. Bu eser, insanın evren içindeki merkezi konumunu felsefi bir bakışla incelemesi anlamında önemlidir ve Pico'ya bazı noktalarda ilham vermiştir. Söz konusu yapıtlar, insanın evrenselliğini konu alması, insan değerine ve "mükemmelliğine" vurgu yapması sayesinde Pico'nun yaslandığı temelleri oluşturur. Ancak Pico çok önemli bir noktayla bu eserlerin yazarlarından ayrılır. O, insan özgürlüğünü diğer her şeyin üzerinde tutar ve bu kavramsallaştırmayı felsefi bakışla yapar

²³ *Philosophia Nova* içinde Pico, insanı ve sahip olduğu yetileri (düşünme, imgeleme, algılama vs.) evreni ve onun katmanlarını (yersel, göksel, tanrısal vs.), felsefe ve teoloji gibi mefhumları insanın *dignitas*'ını yüceltmek koşuluyla ele alır.

²⁴ Jean, P. Sartre, *Existentialism Is a Humanism*, s. 8-9.

ifade eder. O, Varoluşçuluğu insan yaşamını mümkün kılan her şey olarak ve elbette en temel iddia olarak varoluşun özden önce geldiğini belirterek işe koyulmaktadır.²⁵ İnsanın *varolma* (*existence*) içine fırlatıldıktan sonra kendisinin ne olacağına karar verebilmesi sayesinde insana dair iki ana nokta belirmektedir: Sorumlu olma ve özgürlük. Varoluş özü öncelediği için insan, yaptıklarından sorumlu tutulabilir, ki aksi kabul edilemezdir. Öte yandan insan özgür olmak zorundadır, hatta özgürlüğe mahkûmdur²⁶, çünkü ancak böyle olursa onun (en başında) kendi kendini yaratmamış olması fakat yine de özgür olması ve bu bağlamda yaptıklarından sorumlu olabilmesi söz konusudur. Burada bu makale için asıl önemli nokta kendisini şurada göstermektedir: Sartre için, genel olarak söylenecekse, insan, özgürlüğünü ve sorumluluğunu ancak *İnsanlık* (*Humanity*) karşısında ya da *İnsanlığa* göre kullanabilme pozisyonundadır. İnsan elbette kendisinden sorumludur, ancak yaptıkları yalnızca onu bağlamadığından tüm insanlar için eylemeyi²⁷ düşünmekle mükelleftir. Çünkü insan bir şeyi yapınca, İnsanlık için yapar. Varoluşçuluğunu açık bir biçimde optimistik bir bakışla savunan Sartre için insan, varolan tek evrendir (universe) ve bu da insan öznelliği (subjectivity) evrenidir. İnsan, her zaman kendisinin dışında olduğu ve elbette proje içinde olduğu gerçeği nedeniyle kendisini kendisinin ötesinde kaybetme içindedir. Bu durumu da fark edendir. Ancak böylesi bir aşkınlık (transcendence) içinde amaçları kavramaktadır. İnsanın bu yapısal (constitutive) aşkınlığı ve öznelliği arasındaki bağlantı Varoluşçu Hümanizmdir.²⁸ Böyle olduğu için, yani insan kendi kendisinin ötesine geçebildiği için kendi kendisinin yargıcı konumunu elde etmektedir. Sartre'ın ifadesiyle o, kendisinin terkedilmiş statüsünde ya da halinde (abandoned state) kendi kararlarını vermektedir. Bu anlamda kendi kararlarının bağlayıcı noktası ancak ve ancak İnsanlık üzerinden kurulur. Bir insanın verdiği kararların "kime ve neye göre?" olduğu sorulduğunda cevabın kesinkes subjektif olmamasını sağlamak için böylesi bir bağlayıcı nokta seçilmiş gibidir. Elbette insanın herhangi bir "kurtarıcısı" yoktur, o ancak kendi kendisinin kurtarıcısıdır. Öte yandan sorumlu olma durumu da vardır, yani insan, sınırsız ve her şeyden azade bir özgürlüğe sahip değildir. Dolayısıyla bu şekilde "doğru kararlar" verilebilmektedir. Bu anlamda Hümanizm insana kendi kendisinin yargıcı olmasının ve kendi *terkedilmiş halinde* kendi kararlarını verebilmesinin adıdır.

Heidegger'de ise söz konusu iki kavram (Hümanizm ve Varoluşçuluk) çok farklı bir noktadan ele alınır. Heidegger *Mektuplar*'da, Hümanizmle bağlantısında *Düşünme* derken neyi ima ettiğini ya da imlediğini göstermek için ilk olarak *eylemin* karakterini açıklar. Ona göre eylemin özü *yerine*

²⁵ Sartre, *Existentialism Is a Humanism*, s.18-22.

²⁶ Sartre, *Existentialism Is a Humanism*, s.29.

²⁷ Sartre, *Existentialism Is a Humanism*, s.24-29.

²⁸ Sartre, *Existentialism Is a Humanism*, s.52-53.

getirmektir.²⁹ Varlığın insanın özüyle olan bağına yerine getiren ise Düşünmedir. Dolayısıyla Heidegger, Hümanizmin karakterini Varlık olarak ifade ettiği şeyle bağlantısında kurar. Bu anlamda insanın özü hakkında yürüteceği tartışmada Marx'tan, Sartre'dan ve sıradan bir Hristiyandan farklı bir hat çizeceğini en başından ilan eder:

(...) insanın özü nereden ve nasıl belirlenir? Marx "insanın insanlığının" tanınmasını ve teslim edilmesini ister. Bunu da "toplumda" bulur. Marx'a göre "toplumsal" insan "doğal" insandır. "Toplum" da insanın "doğasının", yani onun doğal gereksinimlerinin" tamamı (...) eşit olarak güvence altındadır. Bir Hristiyan ise insanın insanlığını, yani *homo*'nun *humanitas*'ını, *deitas*'ın karşısındaki sınırlandırmada görür.³⁰

Heidegger, Mevcudiyet Felsefesi içinde Varlık hakkındaki düşünceleri (geleneksel metafizik anlayışa getirilen eleştiri) bağlamında Hümanizme ve bu anlamda Varoluşçuluğa eleştirel bir bakış sunar. O, Hümanizmi, *humanitas* kavramının 14. ve 15. yüzyıl İtalyasında nasıl ortaya çıktığını ve hangi anlamda kullanıldığını sorgulayarak temellendirme ve kendi bakışından doğru geliştirme yoluna girer. Heidegger'e göre *homo humanus*'un, *homo barbarus* karşısına konulması dolayımında ilk Hümanizmin temelleri atılır. Roma, bunu Greklerden almış olduğu *paideia* kavramı üzerinden inşa eder. Ona göre buradaki Hümanizm yalnızca *eruditio et institutio in bonas artes*'i³¹ kapsadığı için Romalıdır.³² Dolayısıyla felsefi (ve hatta metafizik) bir inceleme konusu edinilmemiştir. Şimdiden söylemek gerekirse Heidegger'in Rönesans'a dair bu bakışı, eksik bir okuma içermektedir. Sözelimi Pico'nun insan ve Varlık konusuna eğilimi *güzel sanatların öğretiminden* çok daha geniş bir ufka sahiptir. Öte taraftan Pico'nun eserlerinin hiçbirinde eğitimin kendisiyle *asilleşen* bir insan tasarımı yaptığına rastlanmaz. Pico için insanın insanlığını "elde etmesi", daha genel bir ifadeyle insanın gerçekten insan olması için hakikat arayışında olması ve Ödevi gereği bu yolda yürümesi gerekmektedir. Sözelimi bir insanın insan olabilmesi "şekil" ve "yaşama biçiminden" ya da "eğitimden" kaynaklı değildir. İnsan şeklinde bir canlı olmak demek ona insan demek için yeterli bir kanıt değildir: "bitkisel tohumlara bakarsa, o bir bitki (...) hayvansı tohumlara bakınca, o bir hayvansı olacak".³³ Dolayısıyla Heidegger'in Rönesans bakışının yanlı ve eksik olduğu söylenebilmektedir.

²⁹ Heidegger, Mektuplar, s.5.

³⁰ Heidegger, Mektuplar, s.11-12.

³¹ Güzel sanatlar eğitimi.

³² Heidegger, Mektuplar, s.12.

³³ Pico, Söylev, 23.

Heidegger, insan özgürlüğünden ve doğasından anlaşılan şeye uygun olarak Hümanizme dair bakışın farklılaştığını düşünür. Bu da Hümanizmin gerçekleşmesine giden yolların birbirinden farklılaşmasını ortaya çıkarır. Ancak Heidegger için çok açık bir nokta vardır: "Her Hümanizm temelini ya bir Metafizik'in içinde bulur ya da kendini Metafizik'in temeli haline getirir"³⁴ Durum böyle olduğu ve Metafizik, Varlığı asıl anlamda incelemeye almaktan uzak olduğu için ne Varlığın Hakikati sorusunu sormakta ne de insanın özüne ilişkin belirlemelerde metafizik bakıştan kurtulmaktadır. Dolayısıyla insanın insanlığına dair bir araştırma yapan Hümanizm, metafizik olarak kalmak istemiyorsa Varlığın insan varlığıyla olan bağına sormak durumundadır. Heidegger'in eleştirdiği nokta, Metafizik'in insanı *animalis* yönünden düşünürken *humanitas*'ını göz ardı etmesidir. Elbette insanın *animalitas* yönünü düşünmek gerekir fakat Varlığın Işması içinde durması anlamına gelen insanın Ek-sistenzinin görülmemesi Varlık tarafından talep edilen kendi varlığında özünü sürdürmesi şeklindeki önemli nokta gözden kaçmaktadır.

Böyle bir Varlık (Olmak) tipi yalnızca insana özgü olduğu için o, Ek-sistenzin kaderine girebilir.³⁵ Bu nedenle Heidegger için insan, Varlığın çobanıdır ve Varlığın Talebini duyardır. Ek-siste insan Varlığın Işması olarak Var'ı "kaygının" içine aldığı anda var-olmaya tahammül eder ve bununla beraber Var-Olmanın kendisi *fırlatılmış* olarak özünü sürdürür.³⁶ Dolayısıyla Sartre'ın *existentia* ve *essentia* kavramlarını (kullanılagelen anlamlarını içermek suretiyle) yalnızca önermeyi ters çevirerek varoluşun özden önce geldiğini söylemesi ancak ve ancak metafizik bir önerme olarak kalmaktadır. Heidegger burada her ikisini birlikte düşünmek ve birinin diğerinden önce geldiğini iddia etmemek gerektiğini belirtir. Çünkü "insanın 'tözü' Ek-sistenz'dir önermesi, Varlığın Hakikati içinde ekstatik olarak durmaktan başka hiçbir anlama gelmez."³⁷ Heidegger için gerek klasik anlamda gerekse Sartreci bakışla gelişen hümanist bakış, metafizik olması yüzünden asla insanın *humanitas*'ını yüceltmemektedir. O, bu nedenle *Mektuplar* ile *Varlık ve Zaman*'da açıklama getirdiği Düşünme'nin Hümanizmin karşısında olduğunu belirtir. Asıl amaç insanın *humanitas*'ını, yani *dignitas*'ını yüceltmektir. Bunu da Heidegger'in önerdiği biçimiyle Metafizik'i reddeden Varlık anlayışı gerçekleştirecektir. Heidegger'e göre insan Varlığın kendisi tarafından Varlığın Hakikatine "fırlatılmış" olduğu için ek-sistedir ve dolayısıyla Varlığın Hakikatinin koruyucusudur. Dolayısıyla insan eyleyecekse (doğası gereği *yerine getireceğinden*) buna göre eylemek durumundadır. Bu anlamda Heidegger'in *Dasein* hakkındaki görüşlerine bakılabilir. *Varlık ve Zaman S5*'te ifade edildiği üzere Ontik açıdan bakıldığında *Dasein* bize yakın, hatta en yakın olandır.

³⁴ Heidegger, *Mektuplar*, s.13.

³⁵ Heidegger, *Mektuplar*, s.16.

³⁶ Heidegger, *Mektuplar*, s.19-20.

³⁷ Heidegger, *Mektuplar*, s.22.

Bunun da ötesinde *Dasein* her zaman bizimkidir. Bu özelliği onun Varlığın anlamını sorabilmesinden ileri gelmektedir. *Dasein*'in "özü" onun kendi varoluşunda yatar³⁸ ve öte yandan hep şu ya da bu surette benim olarak vardır.³⁹ Bu anlamda bakıldığında denebilir ki Heidegger, Sartre gibi bir öz ve *varoluş* sıralaması yapmaz. O, Varlığın anlamını sorabildiği için aslında bir "yurt" da edinebilir. Zira yurtsuzluğun aşılması ancak bu şekilde Varlıktan hareket edildiğinde başlayabilir.

Heidegger'e göre Varolannın gelişi Varlığın Takdirine bağlıdır, ancak insanın kendi özünde bu Takdire münasip olup olmayacağı bir soru olarak kalmaktadır, çünkü Ek-siste olarak insan, buna uygun bir biçimde Varlığın Hakikatini korumak durumundadır.⁴⁰ Bu anlamda Sartre'ın "kesinlikle yalnızca insanların varolduğu durum içindeyiz" şeklindeki ifadesi ancak ve ancak şu hale sokulmalıdır: "Kesinlikle öncelikle Varlığın varolduğu bir durum içindeyiz." Heidegger Varlığı bir insan ürünü olarak tasarlamaz, o bütünüyle *transcendens*'tir. Varlık kendisini insana ekstatik Tasarıda ışıldadır ki bu Tasarı hem fırlatılmış bir Tasarıdır hem de Varlığı yaratmaz. Söz konusu Işıma Varlığa yakınlığı sağlar ve bu Işıma sayesinde Varlığın Unutulmuşluğunun tecrübesine bakılarak "Yurt" diye adlandırılır.⁴¹ Bu noktada Heidegger'in *yurtsuzluk*; Sartre'ın *terkedilmiş statü* ve Pico'nun *belirlenmemiş imge* kavramı hakkında var olan benzerlikler serimlenebilir. Benzerlik "İnsan insanlığını nereden kurmaktadır?" sorusuna üç düşünürün verdiği cevaplar üzerinden gösterilebilir.

Merkezsiz-Merkez'e "Yurt" Bulma Olanığı

Anthony Morgan'ın *the Kantian Catastrophe* adlı eserinde "Materyalizm, Existansiyalizm ve Hümanizm arasındaki içsel ilişki nedir?" şeklindeki soruya verdiği cevapta Pico'yu anması oldukça ilgi çekicidir. Ona göre Rönesans'ın temel kitabı olan Pico'nun *Söylev*'i Varoluşçuluğu önceden görür ve varoluşun özden önce geldiğini iddia eder.⁴² Bu anlamda Pico için spesifik bir biçimde insan doğası hakkındaki ayırım, özgün bir *doğasız doğa*'dır ve *İnsanlık (Humanitas)* en başından kendisinin *özsüz özü* tarafından ayırt edilmiştir.⁴³ Pico, böyle bir düşünme biçimine sahip olduğu için insana ve onun sahip olduğu koşullara dair felsefi bir araştırmayı takip etmektedir. Bu anlamda çeperinde

³⁸ Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s.44.

³⁹ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s. 44-45.

⁴⁰ Heidegger, *Mektuplar*, s.23.

⁴¹ Heidegger, *Mektuplar*, s.26-30.

⁴² Anthony Morgan, *the Kantian Catastrophe? Conversations on Finitude and the Limits of Philosophy*, Bigg Books, Newcastle-upon-Tyne, 2007, s.139.

⁴³ Morgan, *the Kantian Castrophe?*, s.130-140.

tüm dünya vardır ve elbette çağırısı insanlardır. Dolayısıyla "projesi" şu şekilde oluşmaktadır: İnsan varlığının onurunu (*dignitas hominis*) göstermek.⁴⁴ İşte bu bakış, kendi çağının çok ötesinde bir etkiye sahip olmuştur. Bu etkinin daha iyi anlaşılabilmesi için Pico'nun *Bilgi* hakkındaki düşüncelerine bakmak faydalı olacaktır. Çünkü Pico'nun özgürlük kavrayışı, bilgi kavrayışını ve aynı şekilde bilgi kavrayışı da özgürlük kavrayışını belirler.⁴⁵ Pico'nun *Bilgi* hakkındaki görüşleri şöylesi bir soruyu sormakla incelenmeye başlanabilir: Pico'nun bakışı antropomorfik mi antroposentrik mi yoksa her ikisi birden midir? Böylesi bir soruya derhal cevap vermek zordur ve beraberinde yeni bir soruyu doğurmaktadır. Pico'nun insan tasarımında insan, her türlü "arketipe" sahip ve bunları kendi seçimleri aracılığıyla aktüalize edebilme olanağındadır.⁴⁶ Dolayısıyla şu soru da sorulmalıdır: İnsan her tür bilgiye ulaşabilme yetisinde midir? Söz konusu sorulara cevap verebilmek için Bilgi hakkındaki tartışmanın yanında Pico'nun Ruh hakkındaki görüşlerine bağlantılı olarak incelediği *bilişsel güçlere* (cognitive powers) bakılmalıdır. Antik Yunan'dan beri kabul edilen genel görüşler bağlamında Pico dört kısımlı bir Ruh tasarımı yapar (*Commento*): besleyici, duyumsayıcı, rasyonel ve akli (*intellectual*). Pico'ya göre rasyonel fakülte duyum ve zihin (*intellect*) arasına bir orta olarak yerleşmiştir ve hangi uç noktaya (sözelimi zihin yönüne ya da duyum yönüne) doğru gideceğine kendisi karar vermektedir. Bu görüş, insanın sahip olduğu tohumlardan (ya da arketiplerden) hangi birisini seçme özgürlüğüyle bağlantılıdır.

Rasyonel fakülte de tıpkı insanın seçimi gibi kendi kendisini yönlendirebilme gücündedir. Dolayısıyla Evren ya da Doğa içinde "yersiz" olarak konumlanan merkez-siz-merkez biçimindeki insan gibi Akıl da ruh ve beden içinde "yersiz" olarak⁴⁷, daha doğru bir ifadeyle yeri belirlenmemiş bir pozisyonda, süresiz bir "yerde" iş görmektedir. Bu noktada *rasyonel istençten* söz etmek gerekmektedir, ki insana karakteristik olarak uyması gereken budur. Aşağı (sözelimi duyusal) ve yukarı (sözelimi akli) olan arasında bir çekişme vardır ve insandan istenen; yukarı olana doğru yönelmesidir. Gözler düşünülür (*intelligible*) olana yöneltilmelidir. İşte bu, bir Ödev olarak belirlenir. Zira bir ödeve uygun davranmakla *dignitas* hak ettiği anlama ulaşmaktadır. Bu noktada Pico önemli bir varoluşsal zorluğa dikkat çekmektedir. Bu, *görünmeyen* gerçekliklere odaklanan bir zihin ve insanı çevreleyen bir dışsallık arasında kalınan varoluşsal bir zorluktur. Bunlardan birisinin seçilmesi gerekmektedir, zira Ruh, tıpkı tanrı Janus gibi sağ ve sol tarafa bakan iki yüze sahip olsa bile her

⁴⁴ Margaret, L. King, *Renaissance Humanism an Anthology of Sources*, Hackett Publishing Company, Inc, Cambridge, 2014, s. 35-36.

⁴⁵ Ernst Cassirer, *the Individual and the Cosmos*, s.121.

⁴⁶ Carl, N. Still, *Pico's Quest for All Knowledge, Pico della Mirandola: New Essays*, ed. M. V. Dougherty, Cambridge University Press, New York, 2007, s.180-181.

⁴⁷ Still, *Pico's Quest for All Knowledge*, s.183-184.

iki yönü, onun gibi, aynı anda göremez. Bu, ruhun tam ve mükemmel aşamasında mümkündür. Ancak bu noktada Ruh hangi yöne bakıyorsa ve yöneliyorsa ancak orayı görmektedir. Dolayısıyla *intelligible* olana dönüldüğünde gerçek bir *dalınç*la gövdeyi görmezden gelebilir ve unutulabilir.⁴⁸ Bu anlamda Pico'ya göre zihin (akıl), insan ruhunun bir parçası ve ayırt edici bir gücünü temsil etse bile, onun aktivasyonu duyularla olan bir *bağlantısızlığı* da imlemektedir.⁴⁹ Bu *bağlantısızlık* nedeniyledir ki *Conclusiones nongentae* adlı çalışmanın 7>2 tezinde; "*intellektif ruh* (anima intellectua) tüm insanlarda bir olsa bile her insan söz konusu *dalınç* gerçekleştirilememektedir" denir.

Pico'nun bilgi hakkındaki bu görüşleri onun Varlık (*ens* ve *unum*) hakkındaki düşünceleriyle bağlantılıdır. Pico için Bir (*unum*) ve Varlık (*ens*) bir ve aynı şeydir. Zira "Olmak" (*ens*) demek ile "ne" (*id quod est*) demek aynı şeydir.⁵⁰ Bu görüşüyle Pico, aslında, *uyumu* (*concordia*) evrenin, doğanın, insanın ve asıl olarak *düşüncenin* her aşamasında ve her noktasında olan asli bir öge olarak koyutlar.⁵¹ Bunla bağlantılı olarak Pico'nun yürüttüğü tartışma birkaç önemli kavram etrafında şekillenmiştir: *Öz* (*essentia*), *varlık* (*ens*), *bir* (*unum*), *iyi* (*bonum*). Pico'nun hedefi; bu metafizik kavramları bir arada ve ilişkili bir biçimde açıklamaktır ve temel ilke olarak *concordia* bulabilmektir. *De ente et uno* ve *Conclusiones nongentae* adlı eserlerinde belirttiği gibi *concordia*, evrenin, doğanın, varlığın, düşüncenin her noktasındadır. Bu nedenle Pico'nun, *Bir* ve *Varlık* kavramlarını aynı anlamda kullandığı görülmektedir.⁵² Böylece Varlık ve İnsan felsefeleri üzerine kurulan düşünme biçiminin temel taşları döşenmektedir.

İnsan kendi doğasını, mükemmelliğini, *dignitas*'ını -bunların hepsinin köklendiği- Varlık'la (*ens* ve *unum*) ilişkisinde tamamen özgür iradesiyle yaratmaktadır. Elbette Pico için hem insan hem de tüm evren Tanrı tarafından yaratılmıştır. Ancak inceleme biçimi detaylandırıldığı zaman bu kabul yalnızca şunu kanıtlamaktadır: İnsan bir şekilde bu dünyaya gelmiştir ve o artık buradadır. Dolayısıyla şimdiden söylemek gerekirse Heidegger'in "fırlatılmıştır"

⁴⁸ Pico, *Söylev*, s.5-7.

⁴⁹ Still, *Pico's Quest for All Knowledge*, s.184-185.

⁵⁰ Pico, *De ente et uno*, IV.

⁵¹ Pico söz konusu görüşlerini, Aristoteles ve Platon arasında göstermeyi hedeflediği benzerlik üzerinden inşa etmektedir. Elbette Platon ve Aristoteles arasında görülmesi arzulanan "uyum" sadece Pico'ya ait özgün bir fikir değildir. Zira Pico'dan önce böylesi bir çabayı, Farabi'de (özellikle *Rhetorica Aristotelis* eserinde), İbn Sina ve İbn Rüşd'te, öte yandan Augustinus'ta (özellikle *Contra Academicos* eserinde) görmek mümkündür. Bunların başarılı olmadıklarını düşünmüştür ki Pico kendi bakışıyla söz konusu "bağdaştırma" işine yeniden girişmiştir. *De ente et uno* adlı kısa çalışmasında Pico, daha geniş ve kapsamlı bir biçimde Aristoteles ve Platon arasındaki uyumu göstereceğini ve buna dair bir çalışma yürüttüğünü ifade etmiştir. Ancak bahsi geçen eserini yazmadan öldürülmüştür.

⁵² Pico, *Heplaptus*, IV.

şeklinde betimlediği duruma benzer bir durum burada da söz konusudur. Zira Pico'da Varlık (*Tanrı, Bir ve Olmak* anlamında) konusu insanın kendini yaratmasından sonra gündeme alınmaktadır. Öte yandan elbette ki Pico'nun Varlık derken kastettiği ile Heidegger'in Varlık'ı aynı anlama gelmemektedir. Hakeza burada, her iki Varlık tasarımının ya da her iki felsefenin eş olduğunu iddia etmemekteyim. Burada asıl önemli olan, "insan (*homo*), insanlığını (*humanitas*) nereden kurar?" şeklindeki soruya Pico ile Heidegger'in benzer bir noktadan yaklaştığını ve Sartre'dan farklı bir noktaya vurgu yaptıklarını gösterebilmektir. Söz konusu soruya Sartre'ın "İnsanlık", Heidegger'in "Varlık" şeklindeki cevaplarının hangisi Pico'ya daha uygundur? diye sorulduğunda, açıktır ki Heidegger'in cevabı daha "uygundur". Pico inceleme sahasına aldığı her meseleyi kesinlikle insan bağlamında ele almaktadır. Elbette Pico için insan, insanla ilişkilendirilmiş ve ilişkilidir.⁵³ Bununla beraber insanın insanlığını insanlıkla kazanması durumu, beyazın beyazlığını beyazlık aracılığıyla kazanması gibidir.⁵⁴ Dolayısıyla burada tek bir insanın insanlığını bir araya gelmiş ve topluluk oluşturmuş kitleler aracılığıyla kazanması söz konusu değildir. Öte yandan Pico, insanın en yüce "özelliği" olarak dignitas'ını Varlık (*unum* ve *ens*) üzerinden "bulmasının" olanağını araştırmaktadır. Dolayısıyla yukarıda sorulan "Pico'nun bakışı antropomorfik mi antroposentrik mi, yoksa her ikisi birden midir?" şeklindeki soruya hem "evet" hem de "hayır" diye cevap verme olanağı vardır. Ancak "evet" demek daha uygundur. Bununla beraber Pico başka bir bakışın mümkün olduğunu gösterme çabasıdır. Bu bakış şunu içerir: Tanrı ve İnsan özsel olarak aynı şeyi (yani her şeyi) kendinde taşımaktadır, ancak biri *köken* olarak öteki ise *merkez* olarak.⁵⁵ Dolayısıyla her ne kadar insan merkezli bir bakışa sahip olsa da Pico, doğanın, evrenin ve diğer varolanların varlıklarını göz ardı etmemektedir.

Pico'nun Varlık hakkındaki görüşlerine bakıldığında insan, söz konusu tasarı içinde yeri belirlenmemiş "metafiziksel bir merkez" olarak doğanın *fiziksel* dünyası ile melekler ve Tanrının yer aldığı tinsel dünya arasındadır.⁵⁶ Ama söz konusu yer açık ve net bir şekilde belirlenmiş değildir. Bilakis, bilinçli bir biçimde "belirsiz" bırakılmıştır. Üç dünyadan söz eden Pico, bu dünyaların *concordia ilkesi* gereği tek bir dünyanın ayrılmaz parçası olduğu görüşündedir. İnsan yersel dünyada yaşamasına rağmen her dünyadan parçaları içinde taşır.⁵⁷

⁵³ Pico, *Heplaptus*, s.143.

⁵⁴ Pico, *Heplaptus*, s.44-45.

⁵⁵ Pico, *Heplaptus*, s.135.

⁵⁶ Giovanni Pico della Mirandola, *On Being and the One*, çev. Miller, Paul, J., W., Hackett Publishing Company, Inc., 1965, s.Xiv.

⁵⁷ Pico metaforik bir ifadeyle şöylesi bir benzerlik kurmaktadır: İnsan bedeninin en yüksek kısmı olan kafa en yüksek dünyayı (düşünülür) temsil etmesi bakımından; bedeninin orta kısmı göksel dünyayı temsil etmesi bakımından ve bedeninin genital bölgesi de yersel dünyayı temsil etmesi bakımından ele alınır. Bu anlamda kafa için beyin ve bilgi kaynağını; göğüs için kalp ve hareketi, yani yaşam kaynağını; genital bölge için ise

Burada şu soru sorulabilir: İnsan bu dünyaların hepsinden parçaları kendinde taşıyor olsa bile asıl olarak hangi dünyaya aittir? Açık bir şekilde insan "yersel dünyalıdır" ve artık buradadır. Zira onun isminin (homo) *humus* (toprak, çamur) teriminden gelmesi buna kanıttır. Öte yandan insan tanrı gibidir, tüm varolanların komutanıdır.⁵⁸ Dolayısıyla Pico *Heplaptus*'ta (ve diğer eserlerinde) varlığı, evreni, doğayı vs. incelemeye tabii tuttuğunda bunları kesinlikle insanla ilişkisi dahilinde ve insan dolayımında ele almaktadır. Zira tüm yasalar (doğal, tinsel vd.) insan için vardır.

Pico genel anlamıyla üç dünyanın hangi özellikleri taşıdığını ve birbirleriyle nasıl bağlantılı olduğunu açıkladıktan sonra insanı da dördüncü ve aslında en özel dünya olarak koyutlamaktadır. İnsan, tüm diğer dünyaların asıl ve kendinde taşıyıcısı, onların merkezi olarak durmaktadır. O, bir son, meleksele dünyanın da sınırındadır.⁵⁹ İnsanın söz konusu Varlık'la (yani betimlenen tüm dünyaları ve her şeyi kapsayan, yani o olan *ens* ve *unum*'la) ilişkisine bakılabilir. Çünkü tüm bu dünyalar belli bir uyum içinde, insana göre ve insanla ilişkilidir ve tek bir *düşüncenin* nesnesidir. Bu anlamda insan, tüm dünyalar (arketip olarak) "yaratıldıktan" sonra dünyaya "gönderilmiştir". Dolayısıyla insandan önce bir dünyanın varlığından söz edilebilmektedir, ancak söz konusu dünyada *ışık* yoktur. Yani Tin yoktur. Öte yandan burada bahsedilen *ışık* hem akıllı ruha hem de bozulabilir bir bedene sahip olan insanın bu zıtlığını uyumlu hale getiren Tin olarak anlaşılmalıdır, çünkü Tin ölümlü beden ile akıllı ruh arasına girendir ve elbette *ışık*, yaşamdır ve can vermektedir. İnsan, bu dünyaya varolanı, varlığı anlasın ve takdir etsin diye "gelmiştir". Bu ilkin bir amaçmış gibi görünse de insandan talep edilenin ifadesidir. Çünkü Varlık, insandan bir "takdir" bekliyor olsa bile insanın kendi edimleri, seçimleri ve kararlarıyla (bir yönelim olarak) bunu seçmesi sadece kendisine bağlıdır. Muhtemelen bu nedenledir ki Pico'ya göre insanın Tanrıya herhangi bir borcu yoktur.⁶⁰ Dolayısıyla "insan, kendi kendisinin olanı araştırmakla ve onu görmekle işe başlamalı" şeklindeki görüşü Pico'nun bir zorunluluk olarak değil "olması istenilen" olarak anlaşılmalıdır.

Tüm şeylerden bir tohumu kendi içinde taşıyan insanın, göksel veya yersel hiçbir yaratıkta olmayan bir "özellığı" vardır: *dignitas*. Kutsal özün imgesi.⁶¹ olarak tasarlanan bu *dignitas* insanın en has ve en asli "özellığıdir".

üremenin ilkesini, kaynağını bulabiliriz. Bu özelliğiyle insan, bir mucizedir. Dolayısıyla Pico için *Varlık* ve *Bir*, bir ve aynı şeydir ve tüm şeyleri kapsar. Öte yandan bu kapsamanın tezahürü de ancak insan bedeninde kendini gösterir.

⁵⁸ Pico, *Heplaptus*, s. 119-125.

⁵⁹ Pico, *Heplaptus*, s.79 ve s.115.

⁶⁰ H. A. Enno Van Gelder, *the Two Reformations in the 16th Century- a Study of the Religious Aspects and Consequences of Renaissance and Humanism*, Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands, 1961, s.30.

⁶¹ Pico, *Heplaptus*, s. 135.

İşte bu iddia *Philosophia Nova*'nın en temel savlarından birisidir. Dolayısıyla insanın her ilişkisinde gözetmesi gereken de budur. *Dignitas* yalnızca insanın özgür olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu özelliğiyle insan, dünyalar arasında bir bağ, bir ilişki, bir halkanın ifadesidir. Böylesi bir "konuma" sahip olmasından, özgür seçim yapabilmesinden ve kendi kendisinin yaratıcısı olabilmesinden ötürü insan, Varlık'ı anlamaya en yakın, hatta tek yetkin varolandır. Pico'nun insanı, kendi *dignitas*'ını ne yalnızca *humanitas* ne de yalnızca diğer insanlarla olan ilişkisi üzerinden kurmaktadır. Elbette Pico insanın insanla olan ilişkisini göz ardı etmez. Zira insan eliyle kurulmuş yaşam ancak insan ilişkileriyle ortaya çıkmaktadır. Ancak temelde ve en önemli noktada insan, *dignitas*'ını Varlık üzerinden kurar gibi görünmektedir.

Tanrı bir ve birliktir. Varolanlarda gördüğümüz birliğin ise üç farklı kipi vardır: 1) Şeylerin içinde birlik var, dolayısıyla her biri kendisi içindir, her biri kendisi olarak kalır ve kendi kendisiyle uyum içindedir. 2) Bir başka şey aracılığıyla birlik olma vardır; sözgelimi nihai olarak bir dünya olan tüm dünyalar gibi. 3) Tüm evren, kendi yaratıcısıyla birdir, tıpkı kendi komutanıyla bir olan ordu gibi. Tanrı, dolayısıyla bir, yani Varlık bize en yakın olandır, böylece o, bizim diğer şeyler ve hatta kendimizle olan yakınlığımızdan bile daha yakındır.⁶²

İnsan bu dünyada yaşamını sürdürürken hem kendisini hem de Varlığı yorumlamak, anlamak, takdir etmek ve daha da önemlisi kendi kendisini yeniden yaratmak durumundadır. Bu yüzden Pico, tüm dünyalar yaratıldıktan sonra insanın sahneye çıkışının altında yatan asıl neden olarak (*Varlık, Tanrı, Bir ve İyi*'yi aynı anlamda kullanan) *anlamayı ve takdir etmeyi* belirlemektedir.

Baba Tanrı, en güçlü mimar (...) böyle büyük bir başarının anlamını kavrayabilecek, onun güzelliğini sevecek, genişliği karşısında şaşkına dönecek bir yaratığın olmasını diledi. Sonunda, her şey tamamlandığında (...) Tanrı insanı yaratmaya karar verdi.⁶³

Bu anlama bir yönelmeyi imlemektedir, çünkü insan Varlığa varlığın kendisi içinde sahiptir.⁶⁴ Ancak bu yönelmeyle, yani Varlık'ı anlamakla mutluluk elde edilebilmektedir. Pico için Varlık *hiç* olmayan şeydir ve bununla beraber *varoluştan (esse)* yoksun olmayandır. Öte yandan o *ens* (nelik) anlamında varoluşa iştirak edendir. Dolayısıyla "*Bir ve Varlık* aynı şey ise ve

⁶² Pico, *Heplaptus*, s.139-140.

⁶³ Pico, *Söylev*, s.17-18.

⁶⁴ Pico, *Heplaptus*, s.153.

Tanrı da *Bir* ise o halde *Varlık* Tanrı mıdır?" şeklindeki soruya cevap bulunulmalıdır. Pico'nun inceleme biçiminden böylesi bir soruya "evet" demek kolay yolu seçmek anlamına gelmektedir. Çünkü Tanrı'yı Varlığın kendisi olarak, varoluşun hareketi olarak ve *ipsum esse* olarak kabul etmek ilk bakışta en akla yatkın ve en kolay olan olarak görülmektedir. Ancak söz konusu soruya Pico'nun eserlerinde net ve kesin bir cevap verildiği de görülmemektedir. Sözelimi tartışma hattından Tanrı çıkarıldığı zaman Pico'nun insan ve onun dolayımında ona göre olan *Varlık*, sahip olduğu özellikleri yitirmemektedir.

Pico için *Varlık*, *Bir* ve *İyi* birbirine dönüştürülebilir esnekliktedir.⁶⁵ Hatta Pico'nun bunları aynı anlamda kullandığı söylenebilir. Zira Pico için bunlar ancak zihinde, düşüncede farklılaşmaktadır. Tıpkı insan varlığı gibidir: insan hem kendindedir (intrinsic) hem de varlığa (Tanrı'ya ya da *Bir*'e) iştirak etmedir. İnsanın hedef edinebileceği şey; *en iyi* ve dolayısıyla *sonsuz mutluluk* olduğu için (ki bunu ancak varlığa iştirak ederek, onu anlayarak edinir) ve kendi *dignitas*'ını en asli anlamda bu aşamada tam ve mükemmel bir şekilde ortaya çıkarabildiği için tartışma insan ve varlık dolayımında gerçekleşen bir hat içindedir. Sözelimi bu anlamıyla şu da iddia edilebilir: Pico'dan sonra yalnızca insana değil ayrıca Tanrı'ya da uygun bir "yer arama" dönemi başlamıştır. Dolayısıyla insanın Doğa ve Evren içindeki yeri hakkındaki tartışmalara Tanrı'nın yeri hakkındaki araştırmalar da girmektedir. Nihayetinde şu açıktır: İnsana Doğa ya da Evren içinde bir "yer", bir "yurt" bulma arayışı kadim bir arayıştır. Öte yandan böylesi bir arayış, ilk defa Pico'yla beraber insanın özgürlüğü ve *dignitas*'ı göz önüne alınarak yapılmaya başlanmıştır. İnsanın "yeri" hakkında Pico felsefesi içinde sürdürülen tartışmalar ile bu hattın Heidegger'de kazandığı form karşılaştırılabilir benzerliklere sahiptir. Zira Heidegger için Varlığın hakikatini düşünmek demek, aynı zamanda *homo humanus*'un *humanitas*'ını düşünmek demektir.⁶⁶ Bu anlamda Hümanizm, *dignitas* ve *yurtsuzluk* kavramlarının her iki filozofun düşüncelerinin karşılaştırılmasıyla biraz daha açık hal alabileceği düşünülebilir. Zira insan *dignitas*'ı en yüce değer olarak belirlendiğinde ve insana evrende bir "yurt" arandığında içine düşülen çıkmazlar (Hümanizm hakkında bugüne kadar birçok farklı tanımlamanın yapılması da bundandır) hakkında Pico ve Heidegger'in önerdikleri çözümler (birbiriyle benzerlik gösterdikleri ve elbette birbirleriyle kıyaslanabilecek yetkinlikte oldukları için) yeni bir bakış geliştirebilme olanağını içinde taşımaktadır.

⁶⁵ Pico, *On Being and the One*, s. Xxiv.

⁶⁶ Heidegger, *Mektuplar*, s.44.

Sonuç

Peki Pico'nun "yersiz" (ya da yurtsuz) insanına Heidegger'in *Dasein* kavramıyla bir "yer" bulunabilir mi? Yukarıda da vurgulandığı gibi bu soruya derhal olumlu bir cevap vermek zordur, ancak olumsuz bir cevap vermek daha da zor gibi görünmektedir. Çünkü (her ne kadar kavramsal hazne ve ulaşılması istenen hedefler bir olmasa da) tartışma hattına insan, özgürlük, *dignitas* gibi kavramlar girmektedir. Bu kavramların içeriğini komple değiştirme ve tarihsel arka planlarından tamamen koparma olanağı söz konusu olmadığı için Pico ile Heidegger'in inceleme sahaları bazı noktalarda benzerlik göstermektedir. Zira söz konusu benzerlikler yukarıda sorulan soruya olumlu cevap verme olanağının ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Sözelimi Heidegger için Hümanizm "insanın insanca olması ve gayri-insanı (*inhuman*) olmaması, yani kendi özünün dışında olmaması için düşünceye dalmak ve bu ihtimali göstermek anlamına gelir. Öte yandan Heidegger için Hümanizm metafizik olarak kalmak istemiyorsa Varlığın insan varlığıyla olan bağı sormak durumundadır. Pico'nun ise hümanist yaklaşımı şu şekilde olduğu söylenebilir: Her aşamada kendisini ve dünyayla (yani varlıkla) ilişkisini göz önüne alarak durup dünyayı düşünebilen insan hep bir arayış içinde olmalıdır. Bunun için de asli görevi hakikat arayışı olan Felsefeyi kullanmalıdır. Bu arayış kendi *dignitas*'ını mükemmel bir şekilde tamamlamasına, bu dünyada bir insan olarak yaşamasına ve elbette Varlık'la özü gereği bütünleşmesine ya da onu anlayabilmesine olanak sağlamaktadır. Zira Pico'nun *Ad Hermolaum da genere dicendi philosophorum* adlı mektubunda da belirttiği gibi; Felsefenin farkında olmayan kimse insan (human) değildir. Dolayısıyla her ne kadar şekil olarak insana benzeseler bile insan-olmayan insanların kabulü her iki düşünürde de söz konusudur. Yani her iki düşünür için açıktır ki yalnızca insana benzemek insan olmaya yetmemektedir.

Pico'ya göre bir hakikat vardır ve felsefenin görevi, insan aklını söz konusu hakikate yaklaşabildiği kadar yaklaştırmaktır.⁶⁷ Heidegger için insanın ihtişamı (glory) ya da kendi deyimiyle *Dasein*, onun varlığa açıklığıdır ve Varlığın varolması olarak adlandırıldığı dünya içinde bir yeri koruyabilme yeteneğidir.⁶⁸ Bu nedenle Heidegger insanı, Varlığın çobanı⁶⁹ olarak görmektedir, çünkü ontik açıdan bakıldığında *Dasein* ona en yakın olandır.⁷⁰ Pico için insan, yaratıklar ve dünyalar arasında aracıdır; kendi altındaki varlıkların beyi olarak yukarıdaki Tanrılara yakındır; duyuların keskinliği, usun

⁶⁷ Amos Edelheit, *the 'Scholastic' Theology of Giovanni Pico della Mirandola: Between Biblical Faith and Academic Skepticism*, Recherches de theologie et philosophie medievales, Vol. 74, No.2, 2007, 528

⁶⁸ Thomas Flynn, *Existentialism – A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York, 2006, s.52-53.

⁶⁹ Heidegger, *Mektuplar*, s.23.

⁷⁰ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s.15-16.

sorgulaması, anlama yetisinin ışığıyla doğanın yorumlayıcısıdır.⁷¹ Öte yandan o yaratılmış olanı anlayabilme, takdir edebilme yetkinliğinde olan tek varolandır. O türlü türlü, birçok biçimi olan, değişip duran yapıda bir canlıdır ve dünyanın evlilik ilahisidir. Bu anlamda o fiziksel, sıradan ve gündelik olanın peşinden gitmekten ziyade hakikatin peşinden gitmeli ve korumalıdır. Pico, insanı diğer tüm varlıkların üstünde tuttuğu için hem Hümanizme merkezi bir katkı sunan⁷² şekilde insan hakkında açıklamalar yapmaktadır hem de insan doğası hakkındaki tartışmaları (kendisinden önceki iki düşünür olan Petrarch ve Monetti'den) çok daha öteye götürmektedir.⁷³ Heidegger *Varlık ve Zaman* adlı eserinde *Mevcudiyet Metafiziği* ve Varlığın Hakikati hakkında tartışmaları kendi kavramı olan *Dasein* üzerinden yaparken şöyle bir vurgu yapar: Fenomenolojik betimlemenin yöntemsel anlamı tefsir (exegesis) etmedir; öte yandan *Dasein* fenomenolojisinin logos'u *hermeneuein* niteliğine sahiptir; dolayısıyla *Dasein* fenomenolojisi, kelimenin asli anlamıyla hemenötiktir. Bu işte varoluşun eksistensiyalitesinin analitiğidir.⁷⁴ Pico'nun insana ve onun dolayımında Varlık'a yaklaşımına bakıldığında ise şu söylenebilir: İnsan sahip olduğu olanakları sayesinde Varlık'ı ve diğer tüm varolanları anlayabilme, bunun da ötesinde yorumlayabilme, takdir edebilme yetisinde tek canlıdır ki ondan "istenen" de budur.

⁷¹ Pico, *Söylev*, s.16.

⁷² Margeret, L. King, *Renaissance Humanism*, s. 36.

⁷³ King, *Renaissance Humanism*, s. 52.

⁷⁴ Heidegger, *Varlık ve Zaman*, s. 38-39.

KAYNAKÇA

- Agamben, Giorgio, *Açıklık insan ve hayvan*, Çev. Meryem Mine Çilingiroğlu, YKY, İstanbul, 2012.
- Black, Crofton, *Pico's Heptaplus and Biblical Hermeneutics*, Koninklijke Brill NV, Boston, 2006.
- Burckhardt, Jacob, *İtalya'da Rönesans Kültürü 1*, Çev. Bekir Sıtkı Baykal, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957.
- Cassirer, Ernst, *the Individual and the Cosmos in Renaissance Philosophy*, Çev. M. Domandi, Dover Publications, Inc, New York, 2000.
- Copenhaver, Brian, P., *Magic and Dignity of Man: Pico della Mirandola and His Oration in Modern Memory*, Harvard University Press, United States, 2019.
- Dougherty, Michael, V., *Pico della Mirandola: New Essays*, Cambridge University Press, New York, 2008.
- Edelheit, Amos, *the 'Scholastic' Theology of Giovanni Pico della Mirandola: Between Biblical Faith and Academic Skepticism*, Recherches de theologie et philosophie medievales, Vol. 74, No.2., 2007, s.523-570.
- Flynn, Thomas, *Existentialism – A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York, 2006.
- Garin, Eugenio, *Giovanni Pico della Mirandola vita e dottrina*, F. Le Monnier, Firenze, 1937.
- Gelder, H. A. Enno Van, *the Two Reformations in the 16th Century- a Study of the Religious Aspects and Consequences of Renaissance and Humanism*, Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands, 1961.
- Goulimari, Pelagia, *Literary Criticism and Theory -From Plato to Postcolonialism*, Routledge-Taylor & Francis Group, London, 2015.
- Heidegger, Martin, *Hümanizm Üzerine*, Çev. Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2013.
- Heidegger, Martin, *Varlık ve Zaman*, Çev. Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.
- King, Margaret, L., *Renaissance Humanism an Anthology of Sources*, Hackett Publishing Company, Inc, Cambridge, 2014.
- Morgan, Anthony, *the Kantian Catastrophe? Conversations on Finitude and the Limits of Philosophy*, Bigg Books, Newcastle-upon-Tyne, 2017.

- Sartre, Jean P., *Existentialism Is a Humanism*, çev. Carol Macomber, Yale University Press, London, 2007.
- Semprini, Giovanni, *Giovanni Pico Della Mirandola, La Fenice Degli Ingegneri*, La Casa Editrice "Atanor", Todi, 1918.
- Still, Carl, N., *Pico's Quest for All Knowledge, Pico della Mirandola: New Essays*, ed. M. V. Dougherty, Cambridge University Press, New York, 2008.
- Venter, J J., "Human Dignity" as "Rationality" – *the Development of a Conception, the Origins of Life the Origins of the Existential Sharing-in-Life*, Analecte Husserliana the Yearbook of Phenomenological Research Vol. LXVII, ed. Anna-Teresa Tymieniecka, the World Institute Phenomenology Institute, Springer-Science+Business Media, B.V., 2000, s. 111-143.

Giovanni Pico Della Mirandola'ya Ait Eserler

- (1485), *Ad Hermolaum da genere dicendi philosophorum (Letter to Hermolao Barbaro on the Mode of Speaking Appropriate to Philosophers)*
- (1486), *Commento sopra una canzone d'amore di Girolamo Benivieni (Commentary on a Canzone of Love of Girolamo Benivieni)*
- (1486), *Oratio (the Oration)*
- (1486), *Conclusiones nongentae (the 900 Theses)*
- (1487), *Apologia (the Apology)*
- (1489), *Heptaplus de septiformi sex dierum Geneseos ennaratione (Heptaplus, on the Sevenfold Exposition of the Six days of Genesis)*
- (1489), *Expositiones in Psalmos (Commentary on the Psalms)*
- (1491), *De ente et uno (On Being and the One)*
- (1493), *Disputationes adversus astrologiam divinatricem (Disputations against Divinatory Astrology)*
- *Epistolae (Letters)*
  - *Sonetti (Sonnets)*
  - *Carmina (Latin Poems)*
  - *Duodecim requala (the Twelve Rules)*
  - *Doudecim arma spiritualis pugnae (the Twelve Weapons of Spiritual Battle)*
  - *Doudecim conditiones amatis (the Twelve Conditions of a Lover)*
  - *Deprecatoria ad Deum (a Prayes for Deliverance to God)*

Hümanizmin Sınırında: Pico'nun "Yersiz" İnsanına Heidegger'in Dasein'i "Yurt" Olabilir Mi?
Ulaş BİLGE

(1496) *Ioannis Pici Mirandulae Vita per Ioannem Franciscum (Life of Giovanni Pico della Mirandola by Gianfrancesco Pico)*